

drugoval z menoj, некоč in večkrat ponavljal: Z Vidmarjem se v ničemer ne strinjam, razen v tem, da je literatura pomembna stvar. In to pomembno stvar vam priporočam, da vam sede v zavest in da svoje literarno početje opravljate s to zavestjo, ki bo vsebovala dejansko misel o tem, da je literatura pomembna stvar, in to ne samo artistično, kar nekateri mislijo, ampak tudi človeško izredno pomembna. To se mi zdi, da bi bila neka slovenska misel o kulturi, ki je danes precej aktualna, kajti v slovenski kulturi se zadnje čase zelo na široko šopirijo razna imena, ki ne zaslužijo priznanja, da so tvorci kulture. Resnično ne! In zaradi tega še enkrat pozor na to, kaj se v literaturi dogaja! Vi, pisci, pa glejte, da boste zmeraj lahko imeli v sebi jasno zavest, da res spadate na svetovni trg.

Za konec samo še eno, kar ni čisto jagovska, in sicer tole: Zelo zvesto spremljam vse, kar se tukaj govori, marsikatera stvar mi imponira; zelo sem bil zadovoljen z uvodnim govorom tovariša predsednika Partljiča, zelo sem bil zadovoljen z referatom, ki ga je govoril tukaj — in sicer prosto govoril — tovariš Štih. Zelo mi je imponiral z mnogimi podatki tovariš Rupel itd. Mislim, da zaradi tega lahko Društvu slovenskih pisateljev od srca čestitam k tej prireditvi, da lahko čestitam tudi naši publiki zaradi njene zvestobe do literature in do slovenstva, zaradi zvestobe, ki me je na tem srečanju resnično pretresla in prevzela, da nimam druge besede kot — prisrčna hvala.

Boris
Paternu

Ideološka kritika tu več ne zadošča

Besedo bi navezal na dvoje nastopov tega zborovanja, ki me kot literarnega zgodovinarja na globlji način vznemirjata.

Najprej je to Rožančev referat. Vodilna misel njegovega eseja se glasi: »Zapisanost smrti!« Slovence in srednjeevropske. Besedi sta pretresljivi in jima verjamem, če ju poslušam skozi Rožanca. Ne verjamem jima pa, če ju poslušam skozi

sebe in še manj, če ju poslušam skozi izkušnjo slovenske literarne in kulturne zgodovine.

Samo dve kratki zgodbi o tem.

Sredi decembra leta 1840 je Stanko Vraz v pismu Prešernu naposled razkril svoje zadnje in stvarne razloge, zakaj je napravil križ čez slovenstvo in šel k ilircem. Odrinil je vse dotedanje bolj vzvišene razloge in prišel na dan z realnimi. Sporoča mu, da ni več nobenega preudarnega ilirskega etnologa, ki bi slovenski književnosti še napovedoval trajanje in obstoj. Vso reč utemeljuje takole: »Povej mi, koliko je med milijonom Slovencev odjemalcev znanstvenega ali leposlovnega dela v domačem dialektu? In koliko jih bo po sangviničnem upanju v prihodnosti? Niti toliko, da bi se mogli plačevati tiskarski stroški, kaj šele da bi slo-

venski pisatelj mogel iz dohodkov za svoja dela dostojno živeti. Dokler literatura nekega jezika ne sme gojiti vsaj tega upanja, literature ni. Kultura jezika, ki v svetu hoče kaj pomeniti, se mora opirati najmanj na ljudsko množico, ki šteje 5 do 6 milijonov.« Pesniku *Glose Vraz* ni povedal nič novega. Položaj obupa mu je bil enako znan, samo reagiral je drugače, čeprav ni bil udarjen z nikakršnim optimizmom. S svojo notranjo suverenostjo je enostavno vztrajal. Vztrajal je — recimo pri kakšnih 600 bralcih, če jih poštujemo po nekdanji nakladi *Čbelice*, ki pa je že umrla, in od katerih ga je globlje razumelo nekaj posameznikov — in na lastno pest ustvarjal slovensko pesniško kulturo svetovnega formata. Za kompleten, notranje razvit narod, ki pa ga v resnici še sploh ni bilo. Gre za nastajanje visoke, razvite literarne umetnosti tako rekoč mimo in daleč čez realne možnosti. Socialna in moralna geografija umetniške proizvodnje ima včasih svoja pota.

In drugi primer. Ko je Prešeren svoje *Poezije*, prvo zaresno knjigo naše pesniške umetnosti, pripravljaj za natis, je njen drugi del najprej napolnil s svojimi nemškimi pesmimi, ki naj bi se bile končale s sonetom *Wohl ihm, dem fremd gelieben das Erkennen* (Blagor mu, ki mu je spoznanje tuje). Če bi bila zbirka ostala pri tej zamisli, bi se bila iztekla v najbolj obupano izpoved pesnikove življenjske izkušnje. Saj bi se končala z izpovedjo popolnega dvoma nad smislem pesnjenja in ustvarjalnega dela sploh, bolj točno, v spoznanje, da je v slovenskem svetu, kakršen je, edino smiselno svoje darove zakopati in prekiniti z velikim izročilom človeške kulture o usodi darov. Prešernov kompozicijski red stvari je bil po navadi tak, da je vsebinsko težo postavljaj v sklep svojih stvari-tev. Če bi bilo torej ostalo pri prvotni zamisli, bi bile *Poezije* strahotna knjiga slovenske literature. V njenem sklepu bi bila resnična zapisanost smrti. Prešeren je vedel, za kaj gre in je to reč odstranil z vsem okoljem tuje poezije vred . . . Lahko bi šli naprej, recimo k Cankarju, ki je znal biti tudi mojster obupa. Župančiču je v mnogočem ostro ugovarjal, toda njegovi moči, s kakršno je znal gledati slovensko smrt, se je priklonil. Takole ga je označil: »Gledal je v grob in ni sklonil glave, niso se mu zašibila kolena.« Ali pa: »Človeka, ki je zavriskal veselo iz ranjenega srca, sem videl samo enega.« In kaj je pri Kosovelu bolj presunljivega, kot to, da notranje ves ranjen in v resnici zapisan smrti tovari svoje »večerno zlato« in »srebrno mesečino« in upor v mrak ter močvirje 20. stoletja, tovari z naravnost pošastnimi močmi? Skozi popolne nemožnosti. Primerov bi lahko našli še in še. Kaj je bila slovenska literatura (tista, ki nekaj pomeni) drugega kot moč vzdržati v nevzdržnem in iz nemožnosti delati možnost! Zdi se mi, da s to svojo lastnostjo prav danes lahko marsikaj pove tudi tujemu svetu. Saj je svet kot celota danes nenehoma na robu ogroženosti in nemožnosti, torej v položaju, v kakršnem smo bili Slovenci že od nekaj in skoraj zmeraj s svojo literaturo vred. In prav v njej leži po svoje veličastna izkušnja o premagovanju nemožnosti in smrti. Naj se temu danes odredimo?

Vse to je razlog, da ne morem drugače, kot da se uprem geslu o »zapisanosti smrti«, ki ni bilo, ni in raje naj ne bi postalo geslo našega življenja.

Druga reč, ki mi že oba dneva ne da miru in jo je pravkar sprožil Josip Vidmar, ko je obrnil razmišljanje tudi k literaturi sami, je nasled-

nji občutek: kljub zanimivemu in bogatemu programu pisateljskega zborovanja, je o literaturi sami presenetljivo malo besed. Za kaj gre? Vsi vemo, da je slovenska literatura danes silovito obremenjena z neliterarnimi posli, pravzaprav s politiko. Samo po sebi to ni nič slabega, saj ji po tej poti pritekajo vitalne moči, ki jo zmeraj lahko rešujejo pred mrtvostjo. Sicer je pa slovenska književnost že od nekdaj taka. Kdaj pa je sploh bila estetsko razkošje ali zadeva salonov? Bila je živa in plebejsko zdrava prav v tem, da je zmeraj morala biti v tako ali drugače obrnjenem boju za biti ali ne biti. Pri tem pa se je najbrž treba zavedati nečesa: kadar je popolnoma podlegla dnevnim potrebam, je drsela v območje slabše kakovosti; lahko je trenutno močno učinkovala, globlji pomen pa je izgubila. Pouk daje še posebej 19. stoletje, tam med Prešernom in Moderno, kjer so izumrle ali odmirajo cele velike cone pesništva, proze in dramatike. Ne bi se rad s temi mislimi nakopal naglega protiočitka, da se zavzemam za nekakšno »akademsko« literaturo. Velika literatura je zmeraj zunaj akademske pa tudi zunaj trivialne literature. Hočem samo reči, da današnja književnost prihaja znova v položaj, ko postaja tako močno obremenjena z drugimi nalogami, da je kritična zavest nad takim položajem potrebna. Zakaj je tako, vemo. Kriva je tudi politika, ki je dopustila preveč molčečih napetih con, namesto da bi jih obvladala ob pravem času. Razumljivo je, da te prostore zavzema literatura, do česar ima pravico, saj ji v normalnih razmerah nobena tematika ne more biti prepovedana. Narobe je le, če v ta območja stopa preveč na lahko. Tematika nikoli ne bi smela biti literaturi potuha. In ne pravica do nadomeščanja njenih prvinskih obveznosti in zmožnosti s kakšnimi drugimi, lažjimi, bolj konjunkturnimi. Vsi vemo, da danes pod določenim tematskim alibijem zelo dobro uspeva tudi slaba literatura in da je dobra lahko odrinjena. Kritika gre zelo mimo tega oportunitizma. Če bi napravili statistiko najbolj branih knjig, bi najbrž videli, da priljubljenost nikakor ni na strani kakovosti, temveč predvsem na strani politične temperature del. To vedo založbe prav tako dobro kot pisatelji. Ideološka kritika tu več ne zadošča in se v takem položaju lahko celo obrne v neprostopoljno reklamo.

Tudi tu nam lahko nekaj pove zgodovinski spomin. Slovenska literatura je bila pomembna ali celo velika, kadar je zmogla oboje: prvinsko vraščenost v zadeve skupnostnega obstoja in preživetja, hkrati pa v človeško globinsko vertikalo, ki je nadzgodovinska in nadnarodna. In spet moramo začeti pri Prešernu, ki je bil močan v obojem in je zato ostal živ. Pa ne samo on. Ta črta notranje literarne kompletnosti, ki jo radi prezremo, teče čez vse vrhove naše poezije, proze, dramatike in esejistike in tudi danes ni mrtva. Zmeraj je bila tenka, vendarle se nikoli ni do kraja odtrgala. Seveda je bila literatura dnevnih potreb in služb zmeraj obsežnejša, pogostoma tudi bolj glasna in slišna. Toda kadar se je scela obrnila v dnevni račun, je bila kratke sape. Kmalu prepuščena le še skrbi literarnih zgodovinarjev in pismoukov.